

Med de bästa intentioner

Hur kyrkohandboksrevisionens avsikter med gudstjänstens inledning har genomförts i kyrkohandboksförslaget

INGRID DAHLSTRÖM

Inledning

År av arbete och diskussioner utmynnade år 2012 i *Kyrkohandbok för Svenska kyrkan, Del I. Förslag* (HBF) och i *Kyrkohandbok för Svenska kyrkan, Del I. Förklaringar till förslaget* (HBFf).¹ I HBFf presenterar kyrkohandboksrevisionen (HBR 09) de teologiska och liturgivetenskapliga resonemang som ligger till grund för HBF samt de avsikter som ligger bakom utformningen. Jag avser att i denna artikel redogöra för dessa avsikter och studera hur de fullföljs i HBF, alltså i vilken mån gudstjänsten i HBF i praktiken ger uttryck för dessa avsikter. Med andra ord: Hur går syfte och genomförande ihop? Jag kommer i min analys att avgränsa mig till att studera inledningen av gudstjänsten, närmare bestämt två moment som HBR 09 uttrycker tydliga avsikter med: Beredelsen² och Kyrrie.

Det finns många skäl till varför just inledningen, och just dessa moment i inledningen, är relevanta att analysera. För det första: en inledning ger ett första intryck som påverkar den efterföljande upplevelsen. På gott, och tyvärr ibland också på ont, är det inledningen som slår an tonen för resten av gudstjänsten. Detta påpekas också i såväl handboksförslag som remisser, där det betonas hur inledningen ska leda in i resten av gudstjänsten. För det andra: då inledningen i gudstjänsten utformats stegvis och på olika sätt under århundradena medger den många olika utformningar och vägval, vilket speglas i hur noga inledningen analyserats inför HBF. Inledningen är också

¹ Även en musikvolym presenterades, men den diskuteras inte i denna artikel.

² Jag lånar denna term från 1986 års handbok för att beteckna beredelseord, syndabekännelse/bön om förlåtelse samt förlåtelseord. I HBFf används företrädesvis termen Förlåtelsens moment, och därför använder jag i artikeln även denna term.

intressant att studera närmare eftersom den, framförallt om man där väljer att ha någon form av beredelsemoment/bön om förlåtelse/syndabekännelse, aktualiserar många grundläggande och viktiga teman, såväl allmänmänskliga som teologiska: relationen till Gud, till mina medmänniskor och till mig själv, synd, förlåtelse, skuld, skam osv.

I denna artikel kommer jag att som bakgrund dels schematiskt redogöra för hur mässan strukturellt förändrats från 1942 års handbok till föreliggande handboksförslag, dels kort beskriva det förarbete som lett fram till föreliggande förslag. Därefter behandlar jag artikelns huvudämne, nämligen vilka avsikter HBR 09 enligt HBFf har med gudstjänsten och dess inledning, och hur dessa avsikter genomförs i HBF. Jag börjar med att analysera övergripande ansatser med gudstjänstens inledande del (kallad Samling), för att sedan fokusera på det som är denna artikels huvudämne: Beredelsen och Kyrrie. För att förklara och belysa såväl avsikter uttryckta i HBFf som det konkreta förslaget kommer jag först att ge en historisk bakgrund till dessa båda liturgiska moment, korta sammanfattningar av förarbetet till HBF samt utblickar mot liturgin i andra lutherska kyrkor.

Bakgrund

Schematisk översikt av högmässans struktur

Nedan följer en schematisk översikt över strukturen hos högmässans inledning i kyrkohandböckerna 1942 och 1986 samt i HBF. Observera att beredelsen i HB 1986 och i HBF även kan ha sin plats mellan predikan och kyrkans förbön. Flera av ändringarna kommer att beröras, men man kan redan utifrån schemat utläsa att placeringen av syndabekännelse/beredelse/bön om förlåtelse har varit omdiskuterad samt att Introitus (den ursprungliga början av den romerska mässan) fått en allt svagare ställning.

<i>HB 1942</i> (med inf. skriftermål) ⁴	<i>HB 1986 Högmässa/ högmässogudstjänst</i> ⁵	<i>HBf Högmässa</i> ³
Ingångspsalm	Psalm	Klockringning Psalm Inledning och Inledningsord (kan utformas som ett beredelseord)
Skriftetal	Beredelsen: – Beredelseord (utelämnat i högmässogudstjänsten)	
Syndabek.	– Syndabek. och Bön om förlåtelse	Bön om förlåtelse
Avlösning	Förlåtelsen Tackbön	Förlåtelse- eller löftesord Tackbön (fakultativ)
Psalm/Bön		
Introitus	Introitus (fakultativ)	
Kyrie	Kyrie	Kristusrop (Kyrie)
Gloria och Laudamus	Lovsången (Gloria och Laudamus)	Lovsången (Gloria och Laudamus) Dagens bön

Förarbetet till HBf

Mellan HB 1986 och det föreliggande förslaget har skett ett intensivt arbete: 1997 organiserades en översyn av HB 1986 (HBÖ 97), bland annat utifrån behoven att anpassa gudstjänsten till 2000 års bibelöversättning och ett mer inkluderande språkbruk. Det förslag HBÖ 97 lade fram mötte stort motstånd. Efter en paus, då arbetet koncentrerades på att ta fram en ny evangeliebok och bönbok, beslutade kyrkostyrelsen 2006 om fortsatt arbete med översyn av kyrkohandboken (HBÖ 06). En expertgrupp övertog arbetet och publicerade 2009 dels dokumentet *Mässans grundordning*, dels teologiska grundprinciper för sitt arbete, och dessa sändes sedan ut på remiss. Utifrån dessa dokument och remissvaren på dem beslutade kyrkostyrelsen 2009

³ HBf, s. 19

⁴ Den svenska kyrkohandboken 1942, s. 50–53.

⁵ Den svenska kyrkohandboken [1986] 2006, s. 12–23, 88–100.

om en mer genomgripande revision (HBR 09). Arbetet har bedrivits i projektform, med projektledningsgrupp, styrgrupp, referensgrupp, expertgrupp och flera arbetsgrupper för de kyrkliga handlingarna. Verksamheten har resulterat i det förslag som nu föreligger.⁶

Övergripande principer för HBR 09

Behoven och direktiven att anpassa gudstjänsten till Bibel 2000 och ett mer inkluderande språkbruk kvarstod sedan tidigare och har varit styrande i HBR 09. Vad gäller ett inkluderande språk har man enligt HBFf valt att betona vikten av kontinuitet med Bibelns språk men samtidigt använda sig av en kombination av neutraliserande och kompletterande ord och bilder. I HBFf anges även andra språkliga hänsynstaganden som har styrt arbetet, till exempel att språket samtidigt som det ska vara enkelt och klart också ska rymma ett existentiellt tilltal och vara slitstarkt. Även ekumeniska överväganden har varit viktiga, vilket till exempel visar sig i mässans tydliga struktur: Samling–Ordet–Måltiden–Sändning. I HBFf nämns vidare ett antal perspektiv eller dimensioner av gudstjänsten som varit grundläggande för HBR 09: Gudstjänsten ur kyrkans, den gudstjänstfirande församlingens och individens perspektiv; kristologiska och eskatologiska perspektiv; gudstjänsten som bön; och gudstjänsten som Guds handlande. Styrande begrepp har även delaktighet och igenkänning varit. Med delaktighet menas inte bara att gudstjänstfirare blir delaktiga genom att utföra konkreta uppgifter utan också att gudstjänsten och dess tilltal blir relevant för alla: den gudstjänstfirande ska kunna sitta stilla i sin bänk och ändå känna sig delaktig. Vad gäller igenkänning eftersträvas en balans mellan fasta och fakultativa moment. Dessutom är enligt HBFf den fasta strukturen tänkt som en ram inom vilken både fasta och fakultativa moment ryms, och man menar att det är ramen som framför allt skapar igenkänning.⁷ Bara av denna summariska framställning framgår hur många olika, och delvis motstridiga, perspektiv och teorier som HBR 09 samtidigt har försökt tillgodose.

⁶ HBFf, s. 10–13.

⁷ HBFf, s. 20, 25–26, 29–30, 33–35, 40–44

Redogörelse och analys

Momentet Samling i HBF

I föreliggande förslag kallas inledningen för Samling. Termen vill enl. HBFf visa hur den gudstjänstfirande församlingen samlas som ett svar på Guds kallelse. Samlingen ska tydliggöra att gudstjänst firas ”i möte med Gud, i Jesus Kristus och i gemenskap med den världsvida kyrkan”; människan ska kunna ”komma som hon är och Gud ser och möter människans livsvillkor i Kristus”; samlingen ska också leda in i gudstjänsten.⁸ Huruvida samlingen lyckas med denna föresats är svårt att analysera, helt enkelt eftersom det beror på vilka alternativ gudstjänstledaren väljer. Det finns i HBF en sådan möjlighet till variation att samlingen, och därmed tonen för hela gudstjänsten, kan bli allt från människocentrerad (vilket till exempel kollegiet vid pastoralinstitutet i Lund i en remiss varnade för)⁹ till gudscentrerad. Ett exempel på variationsrikedomen och bredden är de alternativa fraser som föregår de egentliga inledningsorden. Man kan börja gudstjänsten med treenighetsformeln ”I Faderns och Sonens och den heliga Andens namn”, men detta är bara ett av fem alternativ. I stället kan man inleda gudstjänsten med att enkelt konstatera: ”Vi har samlats för att fira gudstjänst”. I detta fall sägs inget om att det är Gud som samlar. Ett tredje alternativ är att liturgen sjunger ”Helig, helig, helig är Herren Sebaot. Hela jorden är full av din härlighet”, vilket ju ger en helt annan inledning och ton.¹⁰

Det råder alltså stor variationsrikedom, vilket ger en möjlighet att lyfta fram komplexiteten hos Bibelns Gud, spänningen mellan storhet och närhet, stränghet och nåd. Men variationsrikedomen gör också att en och samma text kan få olika funktioner, och därmed såväl fullfölja som inte fullfölja förslagets föresats. Det beror helt på hur man kombinerar texterna. En text om Guds närhet kan komplettera en text om Guds väldighet men också göra att gudstjänsten får slagsida, om den kombineras med ytterligare texter om Guds närhet. Även om jag

⁸ HBFf, s. 53.

⁹ Svenska kyrkans pastoralinstitut i Lund 2010, s. 2–3.

¹⁰ De två övriga alternativen är ”I Guds, den treeniges namn” och ”Välsignelse över vår gudstjänst”. HBF, s. 25.

analyserar moment för moment, text för text, måste man komma ihåg att samlingen och gudstjänsten är en helhet och upplevs som en sådan.

Inledningsorden

Efter någon av ovan beskrivna inledningar följer ett av åtta färdigformulerade inledningsord eller ett egenformulerat. De färdigformulerade inledningsorden uttrycker enligt HBFf ”förundran och glädje över Guds storhet och Gud som skapare, över Guds omsorg, närvaro och nåd”¹¹. Avsikten är alltså att inledningsorden ska rymma komplexiteten hos Bibelns Gud, men i HBF har de en klart starkare tonvikt på Guds omsorg och närhet än på Guds storhet och outgrundlighet, även om vissa av inledningsorden rymmer komplexiteten, till exempel inledningsord 1 där det bland annat står ”himlarna och himlarnas himmel rymmer dig inte. Du är här – inte långt borta från någon av oss.”¹²

Enligt HBFf innehåller inledningsorden fler perspektiv än motsvarande inledande ord och beredelseord i HB 1986. Detta är bland annat en konsekvens av att samlingen kan utformas på olika sätt. Som exempel kan bönen om förlåtelse placeras i inledningen eller vid kyrkans förbön, eller i gudstjänst/mässa utelämnas helt.¹³ Som framkommer i HBFf, och som har visats i uppsatser av Per-Gustav Hanner och Stefan Adolfsson,¹⁴ talar många av inledningsorden om Guds nåd och förlåtelse; men precis som Adolfsson undrar jag om inledningsorden för den skull kan ersätta beredelseord? HBÖ 06 klargjorde i sina teologiska grundprinciper att man vill göra det tydligt vad man bekänner, att det är olyckligt att använda ord som brister, otillräcklighet etc., mänskliga egenskaper som inte kan bekännas som synder.¹⁵ Detta ansluter sig HBR 09 till.¹⁶ Hur detta fullföljs i bönen om förlåtelse nämner jag nedan, men här konstaterar jag att man inte använder sig av en av möjligheterna till att fullfölja ambitionen att göra det tydligt

11 HBFf, s. 70.

12 HBF, s. 26

13 HBFf, s. 71.

14 Hanner 2010; Adolfsson 2013.

15 *Teologiska grundprinciper*, s. 19.

16 HBFf, s. 71.

vad man ber om förlåtelse för. För hur ska det kunna vara tydligt vad man bekänner, om det enda som föregår bön om förlåtelse är ett inledningsord som inte nämner synden och inte beskriver vad det är man ska bekänna? Undantaget kan sägas vara inledningsord 13, som beskriver hur vi är på väg bort från Gud och ”förkrymper våra liv”, och där vi uppmanas att ”ge ord åt vår synd och skuld”.¹⁷ Förvisso kan inledningsorden även utformas fritt, men är det då upp till varje gudstjänstledare att skriva ett beredelseord som går att spegla sig i? Här behövs en djupare diskussion om vad inledningsorden ska uttrycka och om det efter inledningsordet borde infogas någon form av beredelseord före bönen om förlåtelse.

En form av inledningsord som diskuterats av remissinstanserna är doperinran. HBF framhåller att varje gudstjänst firas på dopets grund, men de doppåminnelser som återfinns i HBF är fakultativa och ej lika klart och detaljerat utformade som i många andra lutherska kyrkor.

Förlåtelsens moment

Detta moment har en lång och komplicerad tillkomsthistoria. Församlingens botgöring var från början i huvudsak förlagd utanför gudstjänsten, men det fanns också botmoment som successivt hade infogats i mässan, såsom *asperges* (dvs. att prästen bestänker församlingen med vigvatten) som förlades till omedelbart före mässans ursprungliga inledning, och prästens egen förberedelserit som flyttade ut från sakristian till altartrappan. Under senmedeltiden letade sig också en syndabekännelse in mitt i mässan; denna låg efter predikan, före nattvarden, och fungerade just som en nattvardsförberedelse.¹⁸ Luther uteslöt i såväl *Formula Missae* som i *Deutsche Messe* den inledande syndabekännelsen, och endast i *Deutsche Messe* fanns en nattvardsförmaning före nattvarden kvar. Luther var inte på något sätt emot syndabekännelse, men menade att även andra moment i gudstjänsten,

¹⁷ HBF, s. 28

¹⁸ Ellverson 2003, s. 152; Klingert 2001, s. 37–38; Martling 1992, s. 342; Martling 2006, s. 94; Rodhe 1923, s. 312–313; Senn 1997, s. 154–156, 195–197, 227.

som till exempel nattvarden, förmedlade syndernas förlåtelse, och att därför en syndabekännelse ej med nödvändighet behövdes i mässan.¹⁹ Olaus Petri däremot införde i den svenska mässan en allmän syndabekännelse (läst av prästen i församlingens namn). Denna föregick den egentliga mässan men följdes inte av ett direkt tillsäggande av syndernas förlåtelse utan av en absolutionsönskan. Parallellt med detta allmänna skriftermål fanns ett som var utformat som en särskild gudstjänst och som var obligatoriskt för den som ville ta emot nattvarden. Detta ägde rum på lördagskvällen eller söndagsmorgonen och där tillsades syndernas. I 1942 års handbok ges möjligheten att antingen fortsätta med denna skriftermålgudstjänst eller (enligt beslut fattat 1933) infoga det allmänna skriftermålet i högmässan. Vid infogande av det allmänna skriftermålet använde man för första gången i svensk liturgitradition en avlösning, ett direkt tillsäggande av syndernas förlåtelse, i själva högmässan. Efter det infogade skriftermålet ledde en psalm eller bön över i den egentliga mässan.²⁰

En syndabekännelse efter predikan har också funnits tidigare i svensk liturgisk tradition. Den infördes 1541 men gjordes fakultativ 1694 och ströks 1894.²¹

Inför HB 1986 var det allmänna skriftermålet mycket omdebatterat – 1968 års handbokskommitté menade att det infogade skriftermålet ”skymmer bort introitusmomentet som den naturliga ingången i högmässan”.²² Många av de idéer som testades under försöksverksamheten inför HB 1986 gick ut på att ändra på skriftermålets placering, till exempel att på nytt placera det efter predikan, före förbönen. Det fanns också åsikter om att göra skriftermålet fakultativt. Resultatet av diskussionerna blev att detta moment i HB 1986 benämns beredelsen och kan placeras antingen i inledningen eller före förbönen när man firar högmässa/högmässoguds-

19 Ellverson 2003, s. 152; Klingert 2001, s. 38–39; Martling 1992, s. 342–343; Martling 2006, s. 97–100; Senn 1997, s. 276–277, 279–280, 283.

20 Eckerdal 2011, s. 26–34; Ellverson 2003, s. 152; Klingert 2001, 41–42; Martling 1992, s. 187–188, 193, 216–218, 344–345; Martling 1996, s. 138–139; Pahlmblad 1998, s. 50–51; Rodhe 1923, s. 313–314; Senn 1997, s. 407–408, 410–412.

21 Ellverson 2003, s. 152; Klingert 2001, s. 44; Martling 1992, s. 216–218.

22 *Svenska kyrkans gudstjänst, Bil. 2*, s. 81.

tjänst, medan det i söndagsmessa/söndagsgudstjänst alltid placeras före kyrkans förbön.²³

Förlåtelsens moment var också ett av de moment som diskuterades mest flitigt inför föreliggande handboksförslag. Den expertgrupp som ledde arbetet med HBÖ 06 publicerade 2009 dokument *Teologiska grundprinciper*. När det remissbehandlades var det avsnittet ”Försoning på förlåtelsens grund” som mötte mest motstånd, och då framför allt resonemanget kring *simul justus et peccator*. Där står bland annat att förlåtelsen inte är ”ett upprättande av en förstörd relation utan en bekräftelse på att den goda sidan består”.²⁴ Starka kritiker till detta resonemang var till exempel arbetsgemenskapen Kyrklig Förnyelse, som skriver att ”detta kan inte betyda någonting annat än att synden, enligt KHBG²⁵, aldrig kan skilja människan från Gud och att vi människor inte behöver be Gud om förlåtelse. En sådan tolkning av försoningen står inte i samklang vare sig med Jesus och Nya testamentets vittnesbörd, med Svenska kyrkans bekännelseskriterier eller med allmänkyrklig tro”²⁶. Göteborgs domkapitel menar i sitt remissvar att detta öppnar för en tolkning av att nycklamakten ej behövs.²⁷ Men utifrån tankarna i ”Försoning på förlåtelsens grund” argumenterar författarna av *Teologiska grundprinciper* för att göra Bön om förlåtelse fakultativ även i nattvardsgudstjänster. Till detta finns goda skäl menar de, inte minst i en luthersk kyrka, då Luther ju utslöt syndabekännelsemomentet och menade att även andra moment i gudstjänsten, till exempel nattvarden, förmedlar förlåtelse. Dessutom har bönen om förlåtelse gjorts fakultativ även i andra lutherska kyrkor, till exempel Evangelical Lutheran Church of America.²⁸ Att göra detsamma i den svenska kyrkohandboken motsatte sig dock en klar majoritet av remissinstanserna, med skiftande motiveringar, som att människan behöver höra att hon är förlåten (Lunds domkapitel), eller

23 *Gudstjänstordning för Svenska kyrkan* 1976, s. 5–8, 38–41, 66–67; *Den svenska kyrkohandboken* [1986] 2006, s. 12, 29, 68, 89, 106, 120; Klingert 1989, s. 42.

24 *Teologiska grundprinciper*, s. 19.

25 Med KHBG avses ”kyrkohandboksgruppen”, alltså expertgruppen bakom dokumentet.

26 Arbetsgemenskapen Kyrklig förnyelse, s. 3.

27 Möller 2010, s. 9.

28 *Evangelical Lutheran Worship* 2006, s. 92.

att förlåtelse och sändning hör samman (Karlstads domkapitel). Linköpings och Skaras domkapitel ställde sig dock positiva.²⁹ Angående innehållet i bönen om förlåtelse betonade *Teologiska grundprinciper* vikten av att göra det tydligt vad det är man bekänner.

HBR 09 har uppenbarligen beaktat den kritik som framförts i remisserna, för angående förlåtelsemomentet står det i HBFf att ”Människan blir tagen på allvar som ansvarig och upprättas genom förlåtelsen för Jesu Kristi skull”.³⁰ Angående förlåtelsemomentets vara eller icke-vara kommer en dubbelhet till uttryck: Å ena sidan har det enligt HBFf varit viktigt att i HBF betona nåden och förlåtelsen, men å andra sidan hävdas det att det finns andra moment i gudstjänsten som kan förmedla detta, och dessutom är bönen om förlåtelse inte en förutsättning för att nattvard ska firas³¹. I HBF fullföljs detta dubbla resonemang genom att förlåtelsemomentet är obligatoriskt i högmässan men fakultativt i de former som kallas gudstjänst/mässa. Placeringen är fortsatt flexibel: förlåtelsemomentet kan placeras antingen i inledningen eller efter predikan, före kyrkans förbön.³² Dessa båda alternativa placeringar förekommer också till exempel i evangelisk-lutherska kyrkan i Finland och i Den norske kirke.³³

Angående själva momentets utformning finns alltså inget föreskrivet beredelseord. Vidare kallas bönerna om förlåtelse just detta och inte syndabekännelser. De åtta bönerna om förlåtelse har skrivits utifrån viljan och avsikten att nämna synden för vad den är och inte blanda ihop synd med brister, tillkortakommanden etc., samt att inkludera såväl individuell som strukturell synd. Dessa avsikter fullföljs: i fem av bönerna uttrycks en bekännelse av synd, två av bönerna uttrycker en bön om förlåtelse för ”mina synder” eller ”för det jag gjort fel” och i tre uttalas klart den strukturella synden, att man är en del av världens bortvändhet från Gud. I utformningen av bönerna ser

29 Möller 2010, s. 8–9.

30 HBFf, s. 51.

31 HBFf, s. 71–73. Bekännelse och avlösning har inte heller tidigare i liturgihistorien varit ett kriterium för att *fira* nattvard, men däremot ofta en förutsättning för att *ta emot* nattvarden. Denna distinktion och konsekvenserna därav diskuteras inte i förklaringarna.

32 HBF, s. 21; HBFf, s. 72–73.

33 *Gudstjänstboken* 2000, s. 18; *Gudstenesteboka* 2011, s. 5.

man en balansgång mellan gammalt och nytt – här finns nyskrivna, enklare böner om förlåtelse, med ett direkt tilltal, men också äldre och mera traditionella som ”Jag fattig, syndig människa”, som behållits med hänvisning till traditionen, och en bön om förlåtelse som knyter an till psaltarsalm 51.³⁴

Angående löftes- och förlåtelseorden³⁵ uttrycks i HBFf att avsikten är att de ska vara villkorlösa – ånger är inte ett krav för att förlåtelsen ska ges, men däremot en förutsättning för att förlåtelsen ska bli meningsfull.³⁶ Avsikten att göra förlåtelseorden villkorlösa fullföljs delvis i HBF, där två förlåtelseord och två löftesord betonar den villkorlösa förlåtelsen på ett sätt som är nytt i Svenska kyrkan – i dessa förlåtelseord anges alltså inte ens ånger som ett villkor för förlåtelsen. Det som sägs i HBFf om ånger som en förutsättning för att förlåtelsen ska bli meningsfull återspeglas inte i förlåtelseorden. Dock finns det i två av förlåtelseorden och ett av löftesorden kvar ett vagt villkor, nämligen att bedjaren ber om förlåtelse³⁷. Såväl förlåtelse- som löftesorden speglar också den i HBFf framförda ståndpunkten att förlåtelsen är en performativ handling, att Gud handlar och upprättar människan i förlåtelsen. Precis som anges i HBFf finns förlåtelseord dels med formuleringen ”dina synder är dig förlåtna”, dels med formuleringen ”du är förlåten”. Dock saknar förklaringarna en teologisk reflektion kring skillnaden mellan dessa, vilket jag tycker är beklagligt, då det uppenbart är en stor skillnad mellan att vara förlåten och att få specifika synder förlåtna. Förutom förlåtelse- och löftesord som förmedlar avlösning finns som alternativ i HBF, helt enligt svensk gudstjänsttradition, löftesord som ej förmedlar avlösning.

Tackbönen som följer efter förlåtelse- och löftesorden fördjupar enligt HBFf flera perspektiv på förlåtelsen och gör gudstjänsten till mer

34 HBF, s. 30–32; HBFf, s. 61–62.

35 I HBFf används förlåtelseord och löftesord som synonyma begrepp, utan någon som helst distinktion dem emellan. Dock kan man av HBF utläsa att förlåtelseorden är en direkt avlösning medan löftesorden är just ord om Guds löfte att förlåta. Förlåtelseorden kan endast läsas av präst medan löftesorden kan läsas av gudstjänstledare eller präst.

36 HBFf, s. 72.

37 Villkor finns i förlåtelseord nr 1 och 3 samt i löftesord nr 3; dock är villkoret i förlåtelseord nr 3 satt inom parentes och kan utelämnas.

dialog än monolog.³⁸ Det dialogiska perspektivet är också genomgående viktigt i handboksförslaget. Denna ansats till dialogiskt perspektiv genomförs dock inte konsekvent – tackbönen har gjorts fakultativt, även i högmässan, och det ges ingen uttömmande förklaring till detta.

Istället för förlåtelsemomentet kan i mässa/gudstjänst en överlåtelsebön bes. Överlåtelsebönen tillkom av själavårdande skäl och infogades i HB 1986 som ett alternativ i söndagsgudstjänsten. Utvärderingar av HB 1986 visar att denna överlåtelsebön används flitigt och i fler gudstjänster än söndagsgudstjänsten, varför det i HBF har gjorts möjligt att be en överlåtelsebön i såväl mässa som gudstjänst och antalet överlåtelseböner har utökats till tre. Överlåtelsebönerna uttrycker just en vilja att i tillit överlämna sig själv och sitt liv till Gud. En av överlåtelsebönerna är en reviderad version av en bön som tidigare bads som bön om förlåtelse men som i HBFf sägs snarare vara en överlåtelsebön.³⁹ Som jag efterfrågade i en uppsats redan 2005⁴⁰ önskar jag en djupare teologisk analys av överlåtelsebönerna och deras funktion. Kan en bön med så annorlunda funktion jämfört med bönen om förlåtelse tjäna som ett alternativ till denna? Är det verkligen ”enklare” att överlämna sig själv till Gud än att be en bön om förlåtelse? Behövs det någon form av inledningsord som leder in i överlåtelsebönen?

Introitus

Jag vill kort nämna något som *inte* är med i handboksförslaget, nämligen Introitus, det moment som i den romerska mässan inledde själva gudstjänsten och bestod av en antifon, psaltartext och doxologi.⁴¹ Introitus ställning har genom svensk liturgihistoria skiftat: det ströks i 1614 års kyrkohandbok men kom på ett sätt tillbaka i 1811 års kyrkohandbok i form av ett ”Helig”. I 1917 års handbok behölls ”Helig” samtidigt som särskilda introitussånger infogades att användas istället för ”Helig” på högtidsdagar. I 1942 års handbok tillkom fler introitus-

38 HBFf, s. 74.

39 HBFf, s. 74–75.

40 Lindström [Dahlström] 2006.

41 Cobb 1992, s. 223; Jungmann 1950, s. 320–322, 327–328.

sånger.⁴² I HB 1986 gjordes Introitus fakultativt och i HBF har alltså Introitus som moment försvunnit helt. Dock finns det spår av det Introitus som infördes 1811, då i HBF en av möjliga inledningar före inledningsordet är ett ”Helig”. Förklaringarna nämner inte Introitus i större utsträckning, förutom att det finns möjlighet att växelsjunga en psaltarpsalm efter den gammaltestamentliga läsningen och att denna ersätter Introitus. Dock är ju denna fakultativa psaltarpsalm placerad i Ordet och inte i Samling, dvs. den har en helt annan placering än Introitus och kan därför svårligen sägas fylla samma funktion.⁴³

Kyrie

Kyrie är ett av de moment som diskuterats livligast. Från början ett församlingssvar i en östlig diakonal litanian togs detta liturgiska moment tidigt över av västkyrkan. Från och med slutet av 500-talet börjar i väst bönepartierna försvinna tills de på 700-talet var uteslutna ur alla mässor. Kvar blev bara själva kyrieropen, som placerades efter ingång och Introitus. I svensk tradition kom dock Kyrie att nära förbindas med syndabekännelsen, vilket bland annat har sina rötter i att då Introitus ströks i 1614 års handbok hamnade Kyrie direkt efter den allmänna syndabekännelsen och absolutionsönskan. Detta diskuterades i förarbetet till HB 1986: Skulle man bygga vidare på det som blivit och infoga Kyriet i syndabekännelsen (vilket de facto har gjorts och görs i många församlingar) eller skulle man försöka frikoppla det från syndabekännelsen? Resultatet blev att man försökte frikoppla det; i HB 1986 placerade man det efter Introitus i högmässan och högmässogudstjänsten. Dock gjordes ju Introitus fakultativt, så när Introitus inte användes blev placeringen av Kyrie ändå omedelbart efter beredelsen, vilket i praktiken ofta kom att betyda omedelbart efter en direkt tillsägelse av syndernas förlåtelse i avlösningen (och inte som i till exempel 1614 års handbok efter en absolutionsönskan). Ten-

⁴² *Kyrko-Handbok* 1811, s. 18; *Handbok för Svenska kyrkan* 1917, s. 9–16. *Den svenska kyrkohandboken* 1942, s. 11; Rodhe 1923, s. 43–44; Martling 1992, s. 183–187; Martling 2006, s. 94.

⁴³ HBFf, s. 80; HBF, s. 37.

densen att sammankoppla beredelsen och Kyrie närmast förstärktes alltså, och svaret på förlåtelsen blev ett rop till Gud om förbarmande.⁴⁴

I HBFf är det tydligt att man försöker välja den väg som antydde i förarbetet till HB 1986, nämligen att frikoppla Kyrie från syndabekännelsen och återerövra dess mer ursprungliga betydelse av bönerop. Därav också benämningen ”Kristusrop” i HBF. Tanken är enligt handboksgruppen att i Kyrie ”vänd[a] sig tillsammans till Kristus på det sätt som evangelierna beskriver att många människor närmade sig Jesus, med rop om förbarmande. Ropet handlar om att Kristus ska vara nära och dela människans livsvillkor. Kristusropet ger rum för människans upplevelse av hur livet faktiskt är och uttrycker ett löfte att Kristus hör människans rop.”⁴⁵ För att se hur i HBF dessa avsikter fullföljs analyseras här såväl placering som utformning.

Om Bön om förlåtelse placeras i Samling sjungs Kyrie efter förlåtelsen, dvs. kyriesångerna hamnar fortfarande i anslutning till syndabekännelsen. Hur kan detta av den enskilda gudstjänstfiraren uppfattas som att Kyrie har frikopplats från bönen om förlåtelse? Här fullföljs alltså inte avsikterna i HBFf och det finns starka skäl till vidare diskussion. Skulle man till exempel kunna göra som i ett förslag till ny kyrkohandbok för norska kyrkan, nämligen placera Kyrie vid förbönen och därmed än mer förstärka dess karaktär av bönerop?⁴⁶

När det gäller utformningen av Kyrie fullföljs i HBF avsikten att bredda Kristusropets betydelse. Här finns både kyriesånger som endast innehåller rop om förbarmande och kyriesånger som inkluderar just det som i HBFf framförs som en avsikt med Kyrie/Kristusrop, nämligen att få komma med hela sitt liv inför Kristus. Ett exempel på det sistnämnda är Kyrie nr 5: ”Du känner våra liv, vet vad vi behöver. Hör oss när vi ropar. Hör våra böner. [...] Du känner vår sorg, du känner vår lycka. Hör oss när vi sjunger. Hör våra suckar.”⁴⁷ Som Kristusrop nr 6 finns även psalm 767, ”Möt mig nu som den jag är”. Kan denna sång, som inte uttryckligen nämner Kristus, sägas vara ett

44 Klingert 1989, s. 152–153; Ln 1986:2 y, s. 14–15, i *Kyrkomötet 1986, Protokoll, Bihang 6–15*.

45 HBFf, s. 75.

46 *Liturgi – Nynorsk* 2008, s. 39.

47 HBF, s. 37.

Kyrie, ett Kristusrop? I HBFf hävdas att sammanhanget gör det tydligt att det är så.⁴⁸ Här efterfrågar jag en djupare diskussion – har alla Kyriesånger/Kristusrop samma funktion, eller är det så att de fyller olika funktioner? Ska vissa Kyriesånger/Kristusrop till exempel bara användas under vissa perioder av kyrkoåret?

Avslutande reflektion och slutsatser

HBF är just vad det säger sig vara: ett förslag, och det är därför inte konstigt att det finns en rad olika alternativ. För att kunna välja väg måste det finnas olika förslag att välja bland. Dessutom har man i utformningen av HBF försökt tillgodose många olika och delvis motstridiga perspektiv. Kanske är det därför ansatsen i HBFf så ofta är att inte välja väg utan i stället att kompromissa, och sedan fullfölja denna kompromissansats i HBF genom att till exempel både betona förlåtelsens moment och göra det fakultativt, eller genom att i förlåtelsens moment inkludera både nyskrivna och traditionella böner om förlåtelse. Men det finns också flera exempel på hur avsikter som framkommer i HBFf sedan inte fullföljs i HBF; även om en ansats att välja väg görs så går inte HBR o9 den väg man stakat ut. I analysen ovan visar jag på fem avsikter och ansatser som inte fullföljts:

- *Att uttrycka komplexiteten hos Bibelns Gud*

Att uttrycka att Gud är såväl outgrundlig som nära, såväl nådefull som sträng, är viktigt för att Svenska kyrkan ska vara en trovärdig kyrka byggd på biblisk grund. Det är också en förutsättning för själavårdande gudstjänst – att den Gud man vänder sig till inte bara är nära och förstående, utan också mäktig nog att höra böner, att förlåta och ingripa. I HBFf framkommer en ambition att låta denna komplexitet komma till uttryck i HBF, men i praktiken är det Guds närhet och barmhärtighet som ganska ensidigt lyfts fram. Jag påvisar detta särskilt i analysen av inledningsorden.

⁴⁸ HBFf, s. 75; HBF, s. 37.

- *Att göra det tydligt vad man ber om förlåtelse för*

I HBFf framförs avsikten att göra det tydligt vad man ber om förlåtelse för i bönen om förlåtelse. Vad gäller förberedelsen av bönen, som är viktig för att klargöra dess syfte, genomförs inte denna avsikt fullt ut: det saknas beredelseord och inledningsorden uttrycker, med något undantag, inte tydligt nog vad det är man ska be om förlåtelse för. Vad gäller själva bönen om förlåtelse fullföljs däremot avsikten genom att man undviker ord som brist, svaghet etc.

- *Att varje gudstjänst ska firas på dopets grund*

I HBFf finns uppfattningen att varje gudstjänst ska firas på dopets grund, men detta kommer inte till klart uttryck i HBF. Exempelvis finns endast fakultativa doperinringsalternativ, som dessutom inte är så klart utmejslade som i många andra lutherska kyrkor.

- *Att förlåtelsen ska vara villkorslös*

De i HBFf framförda avsikterna att göra förlåtelsen villkorslös fullföljs bara till viss del; två av förlåtelseorden är svagt villkorade. Vad som inte heller lyser igenom i HBF är resonemanget om att ånger är en förutsättning för att förlåtelsen ska upplevas som meningsfull.

- *Att Kyrie ska frikopplas från beredelsen*

I HBFf finns en tydlig ambition att frikoppla Kyrie från beredelsen, men i HBF (om förlåtelsens moment placeras i Samling) sammankopplas ändå beredelsen och Kyrie.

Jag har förståelse för varför detta förslag har blivit en kompromiss på flera plan, men ändå hade jag önskat att HBR 09 i fler fall hade valt väg och låtit detta vägval bli till det nya man prövade. Då hade man tydligt kunnat ställa det gamla mot det nya och ta ställning. Inte minst önskar jag att steget hade tagits fullt ut i flera av ovanstående exempel. Vad hade hänt om till exempel församlingar runtom i Sverige hade fått pröva en tydlig doperinran, eller ett Kyrie frikopplat från beredelsen? Hade den enskilda församlingsbon kunnat upptäcka en ny och kanske rentav självavårdande dimension av gudstjänsten?

Detta med själavårdande gudstjänst är för mig något av pudelns kärna. För att gudstjänsten ska bli just själavårdande menar jag att en vidare diskussion måste föras om bland annat ovanstående punkter, inte minst vad gäller inledningsorden, som slår an tonen för hela gudstjänsten. Hur ska vi uttrycka oss i gudstjänsten så att vi inte förminskar Gud? Hur kan inledningsorden formuleras så att de leder in i förlåtelsen? Och är det önskvärt, inte bara ur ett liturgihistoriskt utan framförallt ur ett teologiskt och själavårdsmässigt perspektiv, att förlåtelsen är helt villkorslös? Borde inte åtminstone ånger som en som förutsättning för att förlåtelsen ska bli meningsfull lysa igenom i bönerna om förlåtelse och i förlåtelseorden?

Vad gäller förlåtelsemomentet och dess vara eller icke-vara önskar jag en vidare diskussion kring bikten roll. Hur kan bikten komplettera, eller till och med ersätta, den kollektiva bönen om förlåtelse?⁴⁹

Dessutom vill jag lyfta fram något som till stor del förbisetts i HBF, och det är kyrkoårsvariation. I HBFf står visserligen att HBF knyter an till kyrkoåret genom musik och genom vissa prefationstexter. Men varför inte en mer genomarbetad kyrkoårsvariation? För den inledande samlingen kunde detta innebära till exempel kyrkoårsbundna inledningsord som slår an olika teman jämte olika utformningar av förlåtelsens moment och av Kyrie. Exempelvis kunde man under fastan ha ett förlåtelsemoment med starkare botkaraktär och under påsktiden i form av en doperinran – och kanske kunde förlåtelsemomentet under vissa delar av kyrkoåret göras helt fakultativt eller utformas som en överlåtelsebön? På liknande sätt kunde också Kyrie varieras, inte bara musikaliskt utan också textmässigt. Genom att kyrkoårsvariera skulle man kunna skapa både igenkännande och variation, uppnå målet att med samma grundstomme kunna fira gudstjänst med helt olika karaktär, och dessutom förstärka och förmedla varje söndags tema och, ytterst, varje söndags evangelium.⁵⁰

49 För en vidare diskussion om ett framlyftande av bikten se t.ex. Löwegren 2011, s. 56; Callenbring Sävenstrand & Martinsson 2011, s. 61–62, 68–70.

50 Se även t.ex. Löwegren 2011, s. 57, 59; Callenbring Sävenstrand & Martinsson 2011, s. 69.

Jag menar sammanfattningsvis att HBR 09 i HBFf har stakat ut en intressant väg att gå men i HBF inte når ända fram. Förklaringarna till förslaget och de bakomliggande avsikterna är ofta mer genomtänkta och klarsynta – med en tydlig förankring i ekumenik, liturgihistoria och luthersk teologi – än vad det faktiska förslaget är.

Summary

With the Best Intentions

How the Handbook Revision's Stated Purposes are Implemented in the Proposed Kyrkohandbok for the Church of Sweden

In this article I give an account of the intentions that the committee behind the proposed new worship book for the Church of Sweden has expressed in their commentary to the proposal and if and how these intentions are fully implemented in the proposal itself.

I focus on the Gathering, i.e. the initial part of the Sunday service, above all the Office of Preparation (“Beredelsen”) and the Kyrie. In order to illuminate both the intentions of the committee and the actual suggestions in the proposal, I give a historical background for each part of the ritual, a short summary of the committee’s work and some comparisons with corresponding parts of the Sunday service in other Lutheran churches.

My conclusion is that some of the (mostly well-founded) intentions of the committee have not been pursued in the proposal. To clarify what one is asking for forgiveness for in the Prayer for Forgiveness is one such intention that was not carried out, as the proposal does not provide any words of preparation for this prayer. The committee also wanted the Kyrie to be separated from the Office of Preparation, but its place in the proposal makes the two entwined. Another intention not fully realized in the proposal is the intention to express the complexity of God as described in the Bible: both unfathomable and close, both severe and merciful. In the proposal, almost the whole emphasis is on God as close and merciful.

I wish the committee would have continued along the way they themselves staked out for the various elements of the service. Then it

would have been possible to discuss thoroughly the differences between the proposed innovations and the old usages, which might have led the way to a more pastoral service.

Käll- och litteraturförteckning

- Adolfsson, Stefan, 2013, *Beredd till förlåtelse. En studie av nio inledningsord i 2012 års förslag till kyrkohandbok för Svenska kyrkan*. Examensarbete framlagt vid Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet. Tillgänglig: <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=3363510&fileId=3363511> [2014-05-26].
- Arbetsgemenskapen Kyrklig förnyelse, [2010], "Yttrande över kyrkohandbokens grunddokument". Tillgänglig: <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=710969> [2014-05-26].
- Callenbring Sävenstrand, Josefine & Martinsson, Gunilla, 2011, "Gör en sådan inledning rättvisa åt mötet med Jesus? Församlingsperspektiv på beredelsen". *Till syndernas förlåtelse – perspektiv på beredelsen i mässan*, s. 63–70. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.
- Cobb, Peter G., 1992, "The Liturgy of the Word in the Early Church". *The Study of Liturgy*, ed. Cheslyn Jones et al. Revised edition, s. 219–229. London: SPCK & New York: Oxford University Press.
- Den svenska kyrkohandboken, Del I. Den allmänna gudstjänsten och De kyrkliga handlingarna*. Antagen för Svenska kyrkan av 1986 års kyrkomöte. Lätt reviderad efter Den svenska evangelieboken 2002 och Bibel 2000 enligt kyrkomötesbeslut, 2006. Stockholm: Verbum.
- Den svenska kyrkohandboken. Stadfäst av konungen år 1942, 1942*. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelse.
- Eckerdal, Lars, 2011, "Skritermål som nattvardsberedelse: Liturgishistoriskt perspektiv på beredelsen i mässan". *Till syndernas förlåtelse – perspektiv på beredelsen i mässan*, s. 25–34. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.
- Ellverson, Karl-Gunnar, 2003, *Handbok i liturgi*. Stockholm: Verbum Förlag.
- Evangelical Lutheran Worship*, 2006. Minneapolis: Augsburg Fortress.
- Gudstenesteboka*, 2011. Tillgänglig <http://www.kirken.no/?event=doLink&famID=178213> [2012-11-29].
- Gudstjänstboken. Kyrkohandbok I för den evangelisk-lutherska kyrkan i Finland*, 2000. Tillgänglig <http://www.evl.fi/kyrkohandboken/gt/gudstjanstformular.html> [2012-11-30].
- Gudstjänstordning för Svenska kyrkan. 1976 års alternativ till Den svenska kyrkohandboken, 1. Ritual*, 1982. Stockholm: Verbum.
- Handbok för Svenska kyrkan. Stadfäst av konungen 1917, 1917*. Lund: C. W. K. Gleerup.
- Hanner, Per-Gustav, 2010, *Beredelsens plats i Svenska kyrkans mässordning*. Examensarbete framlagt vid Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, Göteborgs universitet. Tillgänglig: https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/24375/1/gupea_2077_24375_1.pdf [2014-05-26].
- HBF = *Kyrkohandbok för Svenska kyrkan, Del I. Förslag*, 2012 (Svenska kyrkans utredningar, 2012:2). Uppsala. Tillgänglig: <http://www.svenskakyrkan.se/kyrkohandboken> [2013-03-26].
- HBFf = *Kyrkohandbok för Svenska kyrkan, Del I. Förklaringar till Förslag*, 2012 (Svenska kyrkans utredningar, 2012:2). Uppsala. Tillgänglig: <http://www.svenskakyrkan.se/kyrkohandboken> [2013-03-26].

- Jungmann, Josef Andreas, 1950, *The Mass of the Roman Rite: Its Origins and Development*. 2 bd. New York: Four Courts Press Ltd.
- Klingert, Rune, 1989, *Liturgin som bekännelse. Den liturgiska utvecklingen i Svenska kyrkan under 1970- och 1980-talen och dess pastorala konsekvenser*. Stockholm: Verbum Förlag.
- Klingert, Rune, 2001, "Beredelsens innebörd och plats i kyrkans gudstjänstliv. 1982 års revisionsgrupps tankar och förslag". *Beredd att möta det heliga: Synd och förlåtelse i kyrkans gudstjänst* (Mitt i församlingen, 2001:4), s. 34–51. Uppsala: Svenska kyrkan, Nämnden för kyrkolivets utveckling.
- Kyrko-Handbok, hvaruti stadgas huru Gudstjensten i Svenska Församlingar skall Behandlas. Öfversedd, förbättrad och tillökt, samt med Kongl. Maj:ts Nådiga bifall af Rikets Ständer antagen wid Riksdagen i Stockholm år 1809, 1811*. Stockholm.
- Kyrkomötet 1986, Protokoll, Bihang 6–15, 1986*.
- Lindström [Dahlström], Ingrid, 2006, *Förbereda sig för att fira gudstjänst – men hur? En undersökning av från 1986 års kyrkohandbok avvikande beredelsemoment*. Examensarbete framlagt vid Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet. Tillgänglig: <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=1327120&fileId=1327121> [2015-05-26].
- Liturgi – Nynorsk. Framlegg til Ny ordning for hovudgudsteneste i Den norske kyrkja*, 2008. Tillgänglig: <http://www.kirken.no/?event=doLink&famID=55496> [2012-11-29].
- Löwegren, Mikael, 2011, "Bot, bön och lovsång. Gudstjänstperspektiv på beredelsen i mässa". *Till syndernas förlåtelse – perspektiv på beredelsen i mässa*, s. 43–62. Skellefteå: Artos & Norma.
- Martling, Carl-Henrik, 1992, *Svensk liturghistoria*. Stockholm: Verbum.
- Martling, Carl-Henrik, 2006, *Liturgik: en introduktion*. Stockholm: Verbum.
- Möller, Göran, 2010, "Översyn av Den svenska kyrkohandboken, remiss på steg 1. Remissanmästallning". Uppsala: Svenska kyrkan, kyrkokansliet, sekretariatet för teologi och ekumenik. Tillgänglig: <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=710969> [2014-05-26].
- Pahlmblad, Christer, 1998, *Mässa på svenska. Den reformatoriska mässa i Sverige mot den senmedeltida bakgrunden*. Lund: Arcus.
- Rodhe, Edvard, 1923, *Svenskt gudstjänstliv. Historisk belysning av den svenska kyrkohandboken*. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelse.
- Senn, Frank, 1997, *Christian Liturgy. Catholic and Evangelical*. Minneapolis: Fortress Press.
- Svenska kyrkans gudstjänst, Bil. 2. Den liturgiska försöksverksamheten 1969–1972*, utg. av 1968 års kyrkohandboks-kommitté (SOU 1974:68). Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Svenska kyrkans pastoralinstitut i Lund, 2010, "Synpunkter på Kyrkohandboksgruppens förslag till Teologiska grundprinciper och Mässans grundordning". Tillgänglig: <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=710969> [2014-05-26].
- Teologiska grundprinciper för arbetet i 2006 års kyrkohandboksgrupp*, 2009. Uppsala: Kyrkokansliet. Tillgänglig: <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=585819> [2012-01-15].